

4. *Иноземцев В. Л.* За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia Наука, 1998. – 640 с.

5. *Пирог О. В.* Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства / О. В. Пирог // Проблеми економіки та управління. 2011. № 698. С. 93-103.

6. Соціально-економічний розвиток за 2012 рік // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Основні макроекономічні показники України // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

8. Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 12 місяців 2012 року // Державна підтримка українського експорту [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ukrexport.gov.ua>

9. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України // «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році». – К. : НІСД, 2013. – 576 с.

10. World Food Situation // Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.fao.org>

УДК 338.24

В.В. Рокоча

*доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародної економіки,
Університет економіки та права «КРОК»*

Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки

У статті розглянуто проблеми національної економічної безпеки, зосереджено увагу на визначенні місця в них національних економічних інтересів. Доведено, що економічна безпека є засобом збереження національних інтересів та національних цінностей.

Ключові слова: глобалізація світової економіки, національна економічна безпека, національні економічні інтереси, національні економічні цінності, загрози національній економічній безпеці.

В.В. Рокоча

*доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародної економіки,
Університет економіки та права «КРОК»*

Экономические интересы и ценности как системообразующий элемент национальной экономической безопасности

В статье рассмотрены проблемы национальной экономической безопасности, основное внимание обращено на определение места в них национальных экономиче-

ских интересов. Доказано, что экономическая безопасность является средством сохранения национальных интересов и национальных ценностей.

Ключевые слова: глобализация мировой экономики, национальная экономическая безопасность, национальные экономические интересы, национальные экономические ценности, угрозы национальной экономической безопасности.

V.V. Rokocha
*Doctor of Economics,
Professor of International Economics Department,
“KROK” University*

Economic interests and values as a core element of national economic security

The author discusses the problems of national economic security and puts the attention to the detection of the role of national economic interests in them. The author proves, that the economic security can be considered as a measure of preservation of national interests and national values.

Keywords: world economy globalization, national economic security, national economic interests, national economic values, threats to the national economic security.

Постановка проблеми

З розвитком процесів глобалізації проблеми національної економічної безпеки набувають особливого значення. Їх загострення спричинено наслідками глобального економічного розвитку, що пов'язані зі зниженням рівня автономності держав при проведенні макроекономічної політики. Держава як макроекономічний агент стала втрачати окремі зі своїх функцій, передаючи їх міжнародним економічним організаціям. Міжнародні рамкові умови, що створюються останніми, націлені не на задоволення національних економічних інтересів, а на вирішення міжнародних проблем, які мають значення для світової спільноти. Відтак поряд з економічними ризиками, що мають місце в національному просторі, формуються принципово нові як реакція на входження країни у глобальний економічний простір. Паралельно відбувається процес модифікації наявних світових економічних ризиків у глобальні. Поява нових видів економічних ризиків є підставою для аналізу національних економічних інтересів на предмет їх адекватності новому економічному середовищу та новим рамковим умовам, тобто виявлення можливостей їх задоволення в умовах стратегічних змін. Проведення такого аналізу дає змогу встановити міру ефективності існуючих систем національної економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми національних економічних інтересів у системі національної економічної безпеки займають провідне місце в дослідженнях таких українських учених, як З. Варналій [9], О. Власюк [10], В. Геєць [11], Я. Жаліло [12], В. Мунтіян [13] та інші. Однак в їхніх дослідженнях не зроблено акцент на впливі глобальної економіки на формування національних економічних інтересів і систем національної економічної безпеки. Натомість у роботах О. Білоруса [14], Т. Кальченка [15], Д. Лук'яненка [16], Ю. Макогона [17], Ю. Пахомова [18], А. Філіпенка [19] та інших національні економічні інтереси розглядаються саме в контексті розвитку глобальної економіки, однак питання національної економічної безпеки в них не порушується

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Інтенсивна інтеграція країн світу в глобальне економічне середовище, поширення глобальних рамок умов господарської діяльності виступають детермінантами змін у національних економічних інтересах і спонукають до модифікації систем національної економічної безпеки. Виникає необхідність у розробленні засадничих принципів, підходів і механізмів щодо здійснення такої модифікації.

Формулювання цілей статті

Метою статті є ідентифікація впливу інтеграції країни в глобальну економіку на реалізацію її економічних інтересів та ефективність існуючої системи національної економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження

В основі економічної безпеки будь-якого суб'єкта лежить міра задоволеності його економічних інтересів. Перешкоджання реалізації цих інтересів породжує загрозу економічній безпеці, яка за заданих або випадкових чи стихійних умов може перетворитися на небезпеку. Відтак створюється певний ланцюг залежностей: економічний суб'єкт => наявність у відповідного суб'єкта економічного інтересу => механізм задоволення цього інтересу => ступінь його задоволення => економічна загроза або її усунення => економічна небезпека або, відповідно, її усунення чи пом'якшення. Ця послідовність настання подій має місце в діяльності будь-якого суб'єкта, проте, зрозуміло, що на рівні кожного з них вона має свої специфічні прояви. Найбільш повно вони відбиваються на національному рівні, де відсутній єдиний економічний суб'єкт, через що економічний інтерес набуває агрегованого вигляду. Власне кажучи, національний економічний інтерес є похідним від інтересів кожного з економічних суб'єктів.

Теоретично «національний інтерес» є інтересом нації як єдності держави та суспільства. Державний інтерес не тільки змістовно пов'язаний із поняттям «національний інтерес», але значною мірою визначає його смислову структуру [1], тому можна використовувати також поняття «національно-державні економічні інтереси». Аналогічно національний інтерес може бути визначений через приватний інтерес, і це дозволяє стверджувати наявність у суспільстві національно-приватних економічних інтересів. Таким чином, реалізація національного економічного інтересу на практиці вимагає трансформації державних і приватних інтересів у національно-державні та національно-приватні. Це перетворення й уможливорює роль національних економічних інтересів як системоутворюючих елементів національної економічної безпеки.

Перетворення економічних інтересів здійснюється в системі існуючих у суспільстві економічних відносин. Основними суб'єктами економічної системи та, відповідно, національної економічної безпеки виступають домогосподарства, суб'єкти господарювання (підприємства, фірми, компанії), держава. Їхні економічні інтереси відбивають індивідуальні та колективні, а також загалом суспільні потреби в матеріальних і суспільних благах, досягненні певних економічних і соціально-політичних цілей на основі відповідних національних цінностей. Суспільні потреби та суспільні економічні інтереси, що включають інтереси окремих інститутів, об'єднань, соціальних груп, можуть суперечити та здебільшого суперечать загальнодержавним інтересам і вступають з ними у конфлікт. Більше того, через інтегральність суспільного економічного інтересу національна економіка є ареною зіткнення та реалізації безлічі приватних інтересів мікро-економічних суб'єктів, приватних і державних інтересів. Відтак характеристика

них інституцій, економічні інтереси яких мають двоїсту природу стосовно національних акторів. З одного боку, вона, виражаючи міжнародні економічні інтереси, суперечить інтересам національних економічних агентів, з іншого – їм відповідає, оскільки вимагає пристосування до глобально визначених параметрів господарювання, які часто позитивно впливають на максимізацію їх цільової функції.

Залучення тих чи інших суб'єктів у процес забезпечення економічної безпеки дає змогу виділити два її формати: широкий і вузький. У широкому трактуванні економічна безпека є сукупністю механізмів, завдяки яким уможливорюється узгодження економічних інтересів різних економічних суб'єктів з метою створення умов для їх спільного ефективного існування, у вузькому – вона представляє сам спосіб узгодження економічних інтересів різних економічних агентів. Вузьке трактування ґрунтується на чітких критеріях інституційної реалізації економічної безпеки насамперед мікроекономічних суб'єктів, і тому економічна безпека в цьому розумінні відображає результативність компромісних процесів у пошуках єдності та взаєморозуміння між різними економічними суб'єктами в процесі ведення господарської діяльності в кожному із середовищ – мікро-, макро-, мега [3].

Таким чином, за умов глобалізації світової економіки відбувається процес формування трьох рівнів протистоянь інтересів: (1) мікрорівень, на якому через конкуренцію виборюють максимізацію своєї цільової функції суб'єкти господарювання, домогосподарства та держава; (2) стикування макро- і мікрорівнів, де держава як макроекономічний суб'єкт створює рамкові умови для функціонування суб'єктів макrorівня; (3) стикування макро-, мікро- та мегарівнів, на якому міжнародні економічні інституції також створюють рамкові умови для економічних суб'єктів, що оперують у глобальному економічному середовищі. Створені на макrorівні рамкові умови є формою реалізації державного інтересу, який повинен відповідати інтегральному суспільному інтересу, сформованому на основі національних цінностей. У створених на мегарівні рамоквих умовах втілено міжнародні інтереси, які можуть як відповідати, так і суперечити інтегральному суспільному інтересу. Пристосування приватного економічного інтересу до рамоквих умов обох рівнів означає формування національного економічного інтересу. Це процес поступовий, він здійснюється в складному переплетенні як суто економічних, так і політичних, геоекономічних, соціальних та інших факторів, з урахуванням внутрішньоекономічних інтересів, політичних маневрів різних соціально-політичних сил, зацікавлених груп, організацій тощо, а також можливої реакції на відповідні рішення в рамках встановлених цілей з боку окремих інших держав, яких вони прямо чи опосередковано стосуються [4].

Залежно від міри узгодженості інтересів та наявності протиріч між країнами в процесі міжнародної взаємодії формується відповідний тип міжкраїнової діяльності держав як у політичній, так і в економічній сферах. Національний інтерес, як єдність національно-державного та національно-приватних інтересів, стає головною детермінантою зовнішньоекономічної діяльності країни. Проте суперечливий характер різних груп економічних інтересів часто не може бути приведений до спільного знаменника. Розбудувати за таких умов ефективну модель забезпечення національної економічної безпеки складно. Необхідним стає уведення додаткового системоутворюючого елемента, який міг би нівелювати існуючі між інтересами економічних суб'єктів суперечності. Таким елементом стало поняття «національні цінності» як матеріальна, інтелектуальна та духовна власність, що належить країні та становить основу її існування й розвитку. За

англійцем А. Вольферсом, сама безпека є цінністю поряд з іншими цінностями національної держави [5], вона виступає засобом збереження та підтримки національних цінностей у розумінні забезпечення добробуту та економічного розвитку.

Поняття «національні цінності» не є адекватним поняттю «інтереси»: інтереси слугують лише носіями цінностей і висловлюють бажання певних індивідумів, цінності висловлюють їх обов'язки, тому національні цінності можна трактувати як граничні, раціональні, нормативні підстави актів свідомості та поведінки не тільки окремих осіб (громадян), а й економічних суб'єктів та утворених ними суспільств. Відтак національна безпека може бути визначена як частина державної політики, що має за мету створення передумов, які сприяють збереженню чи зміцненню національних цінностей у рамках існуючих або потенційних загроз і ризиків у процесі міждержавної взаємодії. У цьому контексті життєво важливими інтересами є сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування та можливості прогресивного розвитку громадян, суспільства і держави, що ж до безпеки, то вона «в об'єктивному плані відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, а в суб'єктивному плані – відсутність страху, що ці цінності можуть бути піддані руйнації» [6].

Отже, визначення змістового наповнення національних економічних інтересів як об'єктивного чинника, обумовленого сукупністю її економічних потреб, відіграє визначальну роль у розробленні та проведенні політики держави в рамках забезпечення цілісності, захищеності, ефективного функціонування та сталого розвитку національної економічної системи, а також у рамках взаємодії та співробітництва на міждержавному та міжнародному рівнях. Сформовані таким чином національні економічні інтереси водночас детермінують систему національної економічної безпеки та економічну, у тому числі й міжнародну, економічну діяльність, оскільки вона є основою глобалізаційних зрушень, які модифікують зміст першої, надаючи їй нової якості.

Як економічна категорія, національна економічна безпека навіть у найбільш економічно розвинених і соціально стабільних країнах зі сталим політичним режимом залишається відносною через можливість впливу несприятливих чинників та існування відповідних небезпек національним економічним інтересам у глобалізованому середовищі. Реалізація національних економічних інтересів може бути ускладнена або взагалі унеможливлена через явні чи потенційні дії з боку третьої сторони, і вони можуть становити небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи. Така небезпека повинна розглядатися як цілком усвідомлювана, об'єктивно існуюча, але не фатальна, у результаті якої може бути завдано певного збитку, погіршено стан суб'єкта та умови його діяльності, що призводить до виникнення небажаної динаміки та параметрів його подальшого розвитку [7].

Усвідомлення небезпеки перш за все стосується її ідентифікації. Пряма загроза небезпеці в глобальному економічному середовищі створюється адресною навмисною діяльністю економічного суб'єкта, який розглядається як конкурент, супротивник або ворог; непряма – викликається деструктивними змінами світової ринкової кон'юнктури або непередбачуваними політичними подіями, які руйнують системи економічної та політичної взаємодії, як, наприклад, у сьогоднішній Україні, яка стала об'єктом політичних і економічних зазіхань на свої національні економічні інтереси з боку одного з глобальних гравців. Саме тут проявилися нетрадиційні форми реалізації загроз. Гібридна війна, яка супрово-

джується використанням прямих методів дезорганізації фінансово-кредитної системи України, розвалу її економічного потенціалу та прямої підтримки воєнної агресії. Залучення нетрадиційних методів не виключає паралельного використання й традиційних інструментів тиску на національну економічну безпеку України. Росія широко використовує економічні засоби для завдання збитків Україні саме економічними методами. Ці загрози виразилися в порушенні балансу сил у різних сферах економічної діяльності, сковуванні свободи дій Української держави і стали прямою загрозою досягненню національних цілей [8].

За характером адресної спрямованості та ролі суб'єктивного фактора у виникненні небезпека може мати декілька форм прояву. По-перше, виступати як виклик – сукупність обставин не обов'язково загрозливого характеру, але які, безумовно, вимагають безпосереднього реагування з метою попередження та зниження в подальшому можливого збитку. По-друге, як власне загроза – конкретна та діюча форма небезпеки, що має конкретну форму прояву та спосіб дії, або є сукупністю умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, а також національним цінностям і національному способу життя. По-третє, як ризик – вірогідність виникнення несприятливих і небажаних наслідків для діяльності відповідного суб'єкта. Названі форми прояву небезпеки можуть мати або міжнародний характер (глобальний і регіональний – регіонів світу); або національний, локальний (або регіональний – регіонів країни); або приватний (мікроекономічних суб'єктів – суб'єктів господарювання та приватних осіб). В умовах глобальної економіки найбільш поширеним є переплетіння двох характеристик: міжнародні форми прояву переплітаються з приватними.

Причини виникнення небезпеки можуть бути двоякого роду. По-перше, небезпека виникає в разі відсутності узгодження приватних і державних інтересів. Наприклад, державним економічним інтересом є реструктуризація народного господарства країни, але ця мета не відповідає завданням реалізації цільової функції суб'єктів господарювання, представлених у застарілих базових галузях. По-друге, через невідповідність міжнародних рамкових умов (глобальних або на рівні регіону країн) національним економічним інтересам. Наприклад, при вступі в СОТ країна зобов'язана поступово зменшувати рівень митно-тарифного захисту і скорочувати рівень нетарифних бар'єрів, перекладаючи їх ефект на тарифи. Водночас навіть наявність адаптаційного періоду не може повністю захистити внутрішній ринок такої країни і, як наслідок, виникає небезпека у формі загрози. Отже, чинники національної економічної небезпеки породжуються як внутрішнім (національним) середовищем, так і зовнішнім (міжнародним). Із розвитком глобалізаційних процесів значення другої групи чинників суттєво підвищується, оскільки чим більш інтегрованою є країна у світовий глобальний простір, тим менше важелів впливу на підтримання національних економічних інтересів у неї залишається і тим вагомішою є роль найбільш сильних глобальних акторів. Остання світова фінансова криза ще раз продемонструвала цю залежність: у разі виникнення комплексу небезпек ефективність національної економічної безпеки потенційно падає. Саме це зумовлює необхідність проведення активної державної політики, спрямованої на збереження та підтримку національних цінностей у контексті забезпечення добробуту та економічного розвитку і є причиною тому, що система національної економічної безпеки, яка реалізується в державі, повинна бути гнучкою, мобільною, здатною до коригувань.

З іншого боку, висока міра відповідності зовнішньоекономічної діяльності країни національному економічному інтересові спричиняє суто позитивний

ефект від функціонування системи національної економічної безпеки. Якщо суспільство сприймає як національний інтерес політику держави, то отримує від неї очікувану максимізацію своєї цільової функції, добробут нації зростає, зростає її міжнародна конкурентоспроможність і в цілому – зміцнюється захист особистості та всього суспільства.

Якщо зовнішні чинники розвитку національної економіки розглядаються як поле національних економічних інтересів, оскільки виступають як додаткові джерела її зростання, і міжнародні рамкові умови сприяють такому використанню зовнішньоекономічної політики, то система національної економічної безпеки отримує нові імпульси для покращеного виконання своїх функцій.

Таким чином, забезпечення національної економічної безпеки країни, що інтегрована в глобальний економічний простір, може бути представлена в рамках певного алгоритму: захищеність національних економічних інтересів у рамках зміцнення життєво важливих національних цінностей – запобігання відповідним існуючим загрозам національній економічній системі та уникнення відповідних ризиків для функціонування національній економіці. Реалізація цього алгоритму дозволяє вирішувати комплекс сучасних завдань національної економічної безпеки держави.

Висновки

Держава перебуває в стані безпеки, якщо їй не доводиться приносити в жертву свої національні інтереси та цінності та якщо вона, керуючись встановленими національними цілями, здатна захистити ці інтереси й цінності за допомогою передусім економічної політики, а також політичних, економічних, соціально-психологічних і військових дій. На міжнародному рівні держава виступає гарантом захисту та реалізатором національних економічних інтересів.

Система національної безпеки є спеціально створеною в державі сукупністю правових норм, законодавчих і виконавчих органів, а також комплексом засобів, методів і напрямів їх реалізації для забезпечення надійного захисту національних інтересів і цінностей. Завдяки цьому контролюється задоволення національних інтересів у рамках виявлення реальних і потенційних загроз, пошуку шляхів ефективної протидії, визначення національних пріоритетів і встановлення відповідних цілей державної політики.

Формування та функціонування національної системи забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізаційного розвитку повинно здійснюватися на основі сформульованих національних економічних інтересів, наявних національних цінностей та окреслення зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці, проведення ефективної економічної політики, що відповідає завданням національної економічної безпеки держави в цілому. Виходячи з цього, механізм забезпечення національної економічної безпеки як складові має:

- визначення національних економічних інтересів на основі існуючих національних цінностей;
- здійснення аналізу комплексу існуючих зовнішніх і внутрішніх загроз як сукупності умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим економічним інтересам відповідних суб'єктів;
- встановлення цілей і пріоритетів у рамках формування відповідної внутрішньо- та зовнішньоекономічної політики;
- визначення критеріїв і параметрів розвитку національної економіки, що повинні відповідати вимогам економічної безпеки та забезпечують захист життєво важливих інтересів країни;

• визначення системи й окреслення механізмів забезпечення економічної безпеки держави, захисту її життєво важливих інтересів на основі застосування всіма інститутами державної влади заходів правового, економічного та адміністративного характеру.

Література

1. Ильин М. В. Критерий современности в политике / М. В. Ильин // Полис. – 1995. – № 1. – С.81
2. Система обеспечения экономической безопасности : основные элементы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Simplehomebusinesssystem.com/.../Sistema-obe-specheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-osnprvn>
3. Головащенко В. Влияние нестабильной экономической среды на безопасность компании / В. Головащенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.8cent-emails.com/vlijanie-nestabilnoj-jekonomicheskoy-sredy>
4. Гаджиев К. С. Геополитика / К. С. Гаджиев. – М., 1998. – С. 262-263.
5. The Insecurity Dilemma: National, Regime, and State Securities in the Third World. Edited by Brian. London, Boulder: Lynne Rienner. 1992. 257 p.
6. Kaufman D., Mc KitrickJ., Leney T. US National Security: A Framework for Analysis. Lexington, MA, 1985. – P.12.
7. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность / Е. А. Олейников. – М. : Экзамен, 2005. – 766 с. – С. 28.
8. Гайдучький П. І. Незалежна економіка України / П. І. Гайдучький. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2014. – 528 с. – С. 510-512, 516.
9. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
10. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
11. Гець В. М. Концепція економічної безпеки України / В. М. Гець та ін. ; НАН України, Інститут економічного прогнозування. – К., 1999.
12. Жаліло Я. Щодо пріоритетних завдань економічної політики України в 2012 році : аналітична записка / Я. Жаліло, Д. Покришка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/727/>
13. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 462 с.
14. Білорус О. Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білорус, Н. Маслова-Лисичкіна // Віче. – 2001. – №5. – С. 22-44.
15. Кальченко Т. В. Безопасность Украины в геоэкономическом контексте глобального развития / Т. В. Кальченко, З. О. Адаманова // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – Выпуск 42. Экономические науки. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2013. – С. 67-70.
16. Антициклічне регулювання ринкової економіки : глобалізаційна перспектива : монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.] ; за заг. ред. д-рів екон. наук проф. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2011. – 334 с.
17. Макогон Ю. В. Регіональна складова економічної стратегії України : сутність і проблеми [текст] / Ю. В. Макогон // Стратегічні пріоритети : Науково-аналітичне видання. – 2006. – № 1. – С. 150-158.
18. Цивилизационная структура современного мира : В 3-х томах / Под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. – Т. 3. Цивилизации Востока в условиях глобализации. – Кн. 2. Китайско-дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. Глобальные трансформации и уроки для Украины. – К. : Наукова думка, 2008. – 639 с.
19. Україна і світове господарство : взаємодія на межі тисячоліть // А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. : підруч. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.